

МЕТОДИ ЛИЛОВ (София)

ТАКТОВОТО ЧЛЕНЕНИЕ КАТО АКТУАЛИЗИРАЩ ФАКТОР

Тактовото членение може да бъде прието за актуализатор, тъй като то принадлежи изцяло към речта, при това — във връзка с особеностите на конкретната речева ситуация, т. е. то е обусловено прагматически. Ролята му се обуславя от това, че благодарение на него в процеса на речта се осъществява пряка, директна връзка между синтактичната, семантичната и фонетичната структура на езика. Основният елемент, който го структурира е тактът — най-малкият сегмент на речевия поток, който е физиологически (дихателно) обусловен и е носител на минимална комуникативна и структурна информация. Тактовото членение обаче е сложна структурна особеност на речта, в която се проявява действието на различни фактори.

Тактът, който е обусловен всеотранно, във всички равнища (най-общо — на равнището на езика и на речта) влече след себе си и изграждането на структурата на паузите, логическите ударения, темпа и мелодичните конфигурации на речта. Всичко това са елементи, които в прагматичното равновесие имат основно значение, тъй като чрез тях се оформя сингулярната стойност на езиковите факти в отделните изказвания, с оглед на определена комуникативна задача (цел). Това е структурата, която възниква в определена, единична комуникативна ситуация, в която езиковите средства не са единствени и не са самостоятелни, а са част от общото поведение (в това число — езиково поведение) на говорещия.

Това са предпоставките, които обуславят действието на тактовото членение. Очевидно е, че те са от два вида — структурно-лингвистични и комуникативно-ситуативни. Във връзка с това можем да отбележим два типа функции:

- структурна (синтактично-семантична)
- модална и емоционална.

Тактовото членение се появява върху една от основните оси на езика и на речта — синтагматичната. Ето защо е твърде съществено да се изяснят отношенията му със синтагматичното членение на речта.

Синтагматичният строеж е обективно даден в езика. Със своята обобщеност той е структурно многозначен и поради влиянието на лексикалния му пълнеж е вариант в семантично отношение. В тактовата структура, в процеса на речта, става непрестанно преизграждане на този синтактматичен строеж, при което, под влияние на факторите, изграждащи конкретната речева ситуация, той придобива еднозначност.

В това преизграждане на синтагматичните единици се проявява семантичната натовареност на фонетичните средства; организираща и регулираща роля в това отношение играе тактът, при това — взет като елемент от системата на речевата реализация. Именно когато го разглеждаме в система можем да открием лингвистичната същност на неговата актуализираща функция: в нея се проявява това, че тактовото членение уточнява особеностите на отделната речева ситуация с оглед на конкретните комуникативни цели и индивидуалното състояние на говорещите. Но дотолкова доколкото и двата тези елемента не са напълно индивидуални, а са типизирани във всеки език, елементите на тактовото членение също така се явяват в известна последователност и вътрешна зависимост.

Системността на тактовото членение се определила най-напред от определен лингвистичен механизъм, състоящ се от няколко елемента.

При индивидуалното преизграждане на синтагматичната структура в единични еднозначни структури се създава нова субординация. Тактовете не са равнозначни функционално и семантично — те са самостоятелни и зависими. Това е обосновано от факта, че тактовото членение има линейна структура и връзките не се разпространяват в обратна посока — една особеност, която много съществено го различава от синтагматичното членение. Това е така, защото тактовото членение се развива не само във функционално и семантично поле, а и — както това е типично за речта — върху дикталната ос. От гледище на таквата структура е съществена не само структурната насоченост на връзката, но и последователността на елементите при разполагането им във времето при протичането на изказването. Ето защо подчинената част в синтагмата може да бъде главна в тактовото членение и да има по-голяма степен на независимост. Можем да приемем, че това е една от причините за създаване на някои синтагматични типове, характерни за устната реч на българския език (диалекти, разговорен език), като например словоред на определителни словосъчетания от типа *видях на Иван майка му, взех го от на Иван майка му*, срещу книжовното и писмено *видях майката на Иван, взех го от майката на Иван*. Изнасянето на подчинената част в началото на синтагмата (в инициална позиция) неутрализира възможността синтагмата да се реализира като два такта, тъй като вече се изключва възможността да се поставят две логически ударения или да се направи пауза между съставките ѝ. Така по обратен път, чрез изключването на вариантност в линейното разположение на елементите на речта, се създава еднозначност на езиковите компоненти.

Друг фактор, който участва в лингвистичния механизъм на актуализацията е своеобразната допълнителна ситуативна предикативност, която се поражда в потока на речта и е характерна само за индивидуалното изказване. Главна роля в това отношение играят паузите със своите двустранни функции — свързващи и разделящи. Чрез тях се подчертава актуалността или неактуалността на отношенията от гледище на участниците в дадената ситуация. Поради това, че тези явления се проявяват системно в рамките на една ситуация, между участниците в комуникацията се осъществяват и единни критерии за стойността на частите на речевия поток във основа на мястото им в него. По този начин положението на речевия отрязък в потока на речта, в системата на тактовото членение, въз основа на определеността му от факторите, които определят това чле-

нение, може да бъде изразително и по отношение на предикативната ос на изказването, т. е. — може да придобие граматическа стойност.

Тактовата структура е средство за установяване на единство на комуникативната ситуация, тъй като най-пряко зависи и отразява връзката между участниците в нея: от една страна тя изразява състоянието на говорещия, неговите комуникативни цели, а от друга страна — тя се определя от поведението и реакцията на събеседника, който чрез тези елементи направлява и езиковото поведение на говорещия. Това е обусловено и от специфичен психологически механизъм. Преизграждането на синтакматичния строеж в тактовата структура е не само сингуларизация на един езиков елемент. То е лингвистично градиране на онези психологически мотиви, които генерират изказването. Тези мотиви могат да бъдат извънредно разнообразни; не се намират в толкова сложни отношения, че не се поддават на класифициране. Изявата им се отнася към цялото поведение на говорещия — затова те намират израз и в редица екстралингвистични средства. От всички езикови и речеви равнища, най-близко до адекватния им израз е тактовата структура. Главно средство в това отношение са логическите ударения, в емфатичната реч — емоционалните. Тяхната мотивираност е в основата си лингвистична, но е в тясна зависимост от индивидуалната мотивировка, пораждаща изказването в конкретната езикова ситуация. Ето защо в тази структура не само и не просто се изразява мисълта като съдържание на изказването: в нея се съдържат по начало (а приори) и възможности за актуализация на негови елементи. Тя отразява консекутивността във възникването на отношенията, а това е в пряка връзка и с последователността във възникването на елементите на мисълта — факт, който на структурно-езиково равнище не е актуален. Ако вземем това за основен факт, характеризиращ тактовата структура, можем да направим извода, че чрез нея се плурализират психологическите мотиви на изказването, т. е. — индивидуалните съотношения, които не могат на психологическо равнище да бъдат класифицирани поради своята единичност, благодарение на тази обективна речева структура на речта, могат да се сведат до общозначими еднозначни изяви.

Ако трябва да потърсим най-обобщаващия фактор, който определя параметрите на психологическия механизъм на тактовото членение, ще посочим модалния фактор. Това е структура на изказването, която се игражда на основата на неговата предикативност, и изразява отношението на говорещия към обекта за който се говори, като същевременно се взема пред вид и възприемането на другите участници в говорната ситуация, предвижда се тяхната евентуална реакция и се търсят средства тя да бъде подкрепена, отречена или неутрализирана.

Стигаме до там, че тактовата структура като актуализиращ фактор е сложно обусловена величина. Именно поради това тя е постоянна само в речевата ситуация, където са в сила всички мотивиращи фактори на речевия поток, но не е съществена в членението на езиковите единици. Тя се изгражда паралелно със синтакматичната структура, но не съвпада с нея. Тя е мотивирана в речта, при това от фактори, които са на различно равнище.

Във връзка с всичко това може да се постави и един терминологичен въпрос: след като се установи съществената роля на тази структура, може

да се преодолее традицията, и вместо метафоричното название „такт“ да се възприеме термин, който отговаря много по-точно на същината на явленията — фонотагма. Този термин показва лиминалния характер на тази категория, а това вече е предпоставка за използването ѝ при разрешаването на редица синтактични проблеми в кръга на лингвистичната прагматика. Тъй като в тази област е недопустимо разглеждането на отделните езикови равнища самостоятелно, откъснати едно от друго.